

MUZICĂ ȘI TEOLOGIE. CONSIDERAȚII PE MARGINEA VIEȚII ȘI ACTIVITĂȚII PREOTULUI ORTODOX DIN OCNA SIBIULUI, ISAIA POPA (1860-1937)

Răzvan Mihai NEAGU*

Music and Theology: Considerations on the Life and Activity of the Orthodox Priest of Ocna Sibiului, Isaia Popa (1860–1937)

Abstract. *This material aims to bring to light the life of an Orthodox priest less known today, Isaia Popa. The facts about this distinguished and illustrious Orthodox clergyman show that he was a true star of the time, at least in Transylvania in the late nineteenth and early twentieth centuries. This statement of ours is based on his musical career not only before he was ordained, but also after. The press of the time abounds in praise for the superb voice of Isaia Popa (he was a bass, the lowest register of the male voice) and for the mastery with which he interpreted musical passages, arousing the applause and tears of the listening audience. Between 1887 and 1937 he was a priest at Ocna Sibiului.*

Keywords: *music, theology, orthodox priest, Great Union, Transylvania.*

Cuvinte-cheie: *muzică, teologie, preot ortodox, Marea Unire, Transilvania.*

Înainte de anul 1918, localitatea Ocna Sibiului era parte componentă a comitatului Alba de Jos, iar una dintre marile personalități ale acesteia a fost preotul ortodox Isaia Popa (1860-1937). Datele despre acest distins și ilustru cleric arată că el a fost o adevărată vedetă a timpului, cel puțin în Transilvania sfârșitului de secol al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Această afirmație a noastră se bazează pe cariera sa muzicală de dinainte de a fi hirotonit, dar și de după. Presa vremii abundă în laude pentru vocea superbă a lui Isaia Popa (era bas, registrul cel mai de jos al vocii bărbătești) și pentru măiestria cu care interpreta pasaje muzicale, care stârneau ropote de aplauze și lacrimile publicului ascultător. Cel care i-a descoperit și cultivat glasul a fost maestrul Gheorghe Dima. Din păcate, azi numele preotului a căzut în uitare, iar noi vom încerca să-l aducem în actualitate, prezentând viața și activitatea sa.

Preliminarii

La întrebarea cine a fost Isaia Popa, se poate răspunde fără putință de tăgadă că a fost un preot înzestrat cu harul unei voci superbe. El s-a născut la 2 mai 1860, în Ocna Sibiului¹, într-o familie modestă de agricultori. A studiat în localitatea natală, iar pregătirea superioară de specialitate a urmat-o în

* Colegiul Tehnic Turda, România; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

¹ AAS, *Registrul hirotoniilor*, nepaginat, litera P, Popa Isaia, poziția 21.

cadrul Seminarului Andreian de la Sibiu între anii 1881 și 1884². În această perioadă a fost membru al Societății de lectură „Andrei Șaguna” a tinerilor teologi sibieni și s-a remarcat mai ales prin calitățile vocale, fapt observat de profesorul de muzică Gheorghe Dima. Isaia Popa a avut toată viața o relație specială cu domeniul muzical. A debutat cu mare succes în perioada studenției, la 21 martie 1882, în cadrul unui concert public organizat de Reuniunea de cântări din Sibiu, interpretând *Cântecul de jertfă* al lui Ludwig van Beethoven, acompaniat la pian de profesorul Gheorghe Dima. Acesta din urmă a știut să-i cultive tânărului teolog pasiunea pentru muzică, iar în cadrul unui concert din 13 aprilie 1883, Isaia Popa a interpretat cântecele *Miezul nopții* și *Ciobanul* (de Gheorghe Dima), acompaniat la pian chiar de compozitor, iar în cvintet, împreună cu Elena Popp, I. Popovici, Gheorghe Dima și Vasile Saftu, *Psalmul 42*, lucrare amplă pentru soliști, cor și acompaniament de pian de Felix Mendelssohn-Bartholdy³.

Precizăm faptul că Isaia Popa a fost membru al Reuniunii române de muzică din Sibiu și al Reuniunii germane de muzică din același oraș. În legătură cu asociația românească, el a avut calitatea de membru activ între anii 1882 și 1899⁴.

Cu ocazia concertului dat de Reuniunea română de cântări din Sibiu la 11/23 decembrie 1883, studentul teolog Isaia Popa a cântat două cântece vechi românești acompaniat la pian de Gheorghe Dima⁵.

Colaborarea dintre profesorul și compozitorul Gheorghe Dima și tânărul Isaia Popa s-a dovedit a fi deosebit de fructuoasă. În primăvara anului 1884, Popa a fost distribuit în rolul lui Ștefan cel Mare din lucrarea pentru solo de alt și bariton, cor mixt și pian *Mama lui Ștefan cel Mare* de Gheorghe Dima, pe versurile lui Dimitrie Bolintineanu, în care a avut un mare succes. Un alt rol în care Isaia Popa s-a remarcat în mod deosebit a fost cel al lui Petru Eremitul din opera *Cruciații*, scrisă de Niels W. Gade, pe care l-a interpretat la 29 martie 1885, în cadrul unui eveniment muzical desfășurat la Sala Musikverein din Sibiu⁶.

Între muzică și preoție

De la absolvirea cursurilor Seminarului Andreian (1884) și până la hirotonirea ca preot (1887), însă și ulterior, Isaia Popa a susținut o mulțime de concerte și recitaluri în Transilvania, devenind o figură cunoscută și mult îndrăgită a vieții publice românești. În cele ce urmează vom prezenta câteva

² Roșca 1911, p. 157.

³ Scutea 1990, p. 130.

⁴ Voileanu 1905, p. 190.

⁵ *Telegraful Român*, XXXI, nr. 145, 1/25 decembrie 1883, p. 580.

⁶ Scutea 1990, p. 130.

dintre concertele și evenimentele în care Isaia Popa a fost invitat să cânte, pe care noi le-am considerat a fi cele mai relevante.

La începutul anului 1885 (3 ianuarie 1885), în cadrul concertului dat de Reuniunea română de muzică din Sibiu a fost invitat să cânte și Isaia Popa⁷. Ulterior, la 12 aprilie 1885, el s-a aflat la Orăștie, susținând un minirecital, cu ocazia unui concert organizat de Corul mixt Orăștie la Sala „Széchenyi István” din oraș⁸.

În Duminica Floriilor din anul 1885, Reuniunea română de cântări din Sibiu, condusă de Gheorghe Dima, a organizat un concert, Isaia Popa, fiind cel care a interpretat rolul lui Petru Eremitul din opera *Cruciații* de Niels W. Gade⁹.

Cu ocazia adunării generale a Astrei, desfășurată la Gherla în 29-30 august 1885, Isaia Popa să fost invitat să concerteze. Cu o seară înainte de deschiderea lucrărilor (28 august 1885), la cafeneaua principală a orașului, a avut loc un moment de socializare, iar Isaia Popa a cântat două piese foarte apreciate de cei prezenți. După încheierea ședinței din prima zi, a fost organizat un banchet și un concert susținut de Isaia Popa, care a cântat, printre altele, *Cântec de jertfă* de Beethoven¹⁰.

La Casina Română din Sibiu, în 21 septembrie/3 octombrie 1885, a avut loc concertul violonistului român de la București, Nae Racoveanu (era orb), iar printre cei care l-au acompaniat cu vocea a fost și Isaia Popa¹¹.

Calitățile vocale ale lui Isaia Popa au fost recunoscute și apreciate nu numai de comunitatea românească. La 9/21 noiembrie 1885, Reuniunea germană de muzică din Sibiu (Hermannstädter Männergesangverein) organizează un concert în Sala Mare a Gesellschaftshaus din Sibiu, printre invitați numărându-se și Isaia Popa, care a interpretat *Pelerinul în fața Sfântului Iust* (*Der Pilgrim vor St. Just*) de Johann Carl Gottfried Loewe și *Moartea și Fecioara* (*Der Tod und das Mädchen*) de Franz Schubert. În presa vremii se consemna:

„Domnul Popa este cunoscut publicului român; puternica, flexibila și de tot simpatica lui voce a fermecat pe ascultători și spre a pune capet aplauselor binemeritate, densul a cântat preste programă încă o piesă, aria « Flautul fermecat » (*Zauberflöte*) de Mozart”¹².

Isaia Popa a luat parte în 21 decembrie 1885/2 ianuarie 1886, la un concert în beneficiul poetului Max Moltke. A interpretat *Moartea și Fecioara*

⁷ *Familia*, XXI, nr. 1, 6/18 ianuarie 1885, p. 10.

⁸ *Familia*, XXI, nr. 14, 7/19 aprilie 1885, p. 166.

⁹ *Telegraful Român*, XXXIII, nr. 33, 21 martie/2 aprilie 1885, p. 132.

¹⁰ *Familia*, XXI, nr. 34, 25 august/6 septembrie 1885, p. 405.

¹¹ *Telegraful Român*, XXXIII, nr. 101, 24 septembrie/6 octombrie 1885, p. 407.

¹² *Telegraful Român*, XXXIII, nr. 119, 12/24 noiembrie 1885, p. 480.

(*Der Tod und das Mädchen*) și *Călătorie în iad (Fabrt zum Hades)*, ambele de Franz Schubert¹³.

Activitatea deosebit de bogată pe plan muzical a lui Isaia Popa a continuat în aceeași manieră și în anul 1887. La începutul anului (11/23 ianuarie 1887), în cadrul concertului organizat de Reuniunea română de muzică din Sibiu, Isaia Popa a interpretat două cântece: *Cruciada* și *Lira*, ambele de Franz Schubert. S-a remarcat și prin faptul că alături de soprana Maria Crișan și tenorul G. Pop a interpretat, în cadrul unui terțit, oratoriul *Creațiunea* de Haydn. La sfârșitul programului, sextetul Isaia Popa, Agnes Brote, Ana Moga, Maria Crișan, Gheorghe Dima și G. Pop a încântat publicul cu opera *Don Juan* de Mozart¹⁴.

Tânărul teolog cu vocea de aur a fost prezent în numeroase rânduri în Catedrala din Sibiu. Astfel, la sărbătoarea Învierii Domnului din anul 1887, el a cântat pricesne¹⁵.

Obişnuit al concertelor Reuniunii române de muzică din Sibiu, Isaia Popa a interpretat, în cadrul unui astfel de eveniment, desfășurat în 10/22 mai 1887, la Sala Musikverein, balada *Călugărul din Pisa* de Carl Loewe, acompaniat de Gheorghe Dima¹⁶.

La sărbătoarea Rusaliilor din 1887, la Catedrala din Sibiu, Sfânta Liturghie a fost oficiată de mitropolitul Miron Romanul, răspunsurile fiind date de corul Seminarului Andreian condus de Gheorghe Dima, iar presa vremii scria: „dnul Isaia Popa simpaticul nostru basist, ales paroch în Ocna inf., poate pentru ultima oară ne-au delectat cu frumoasa-i voce”¹⁷.

Distinsul teolog va concerta din nou la 16/28 august 1887, în cadrul unui eveniment organizat de Reuniunea română de muzică din Sibiu în pavilionul din Grădina Hermann interpretând oratoriul *Paulus* de Mendelsohn-Bartholdy¹⁸. Acest eveniment s-a desfășurat în contextul adunării generale a Astrei, care a avut loc la Sibiu, în acel an.

Isaia Popa a rămas un apropiat al Societății de lectură „Andrei Șaguna” a teologilor din Sibiu, iar cu ocazia unei ședințe publice, care a avut loc la 29 noiembrie 1887, el a făcut o donație pentru această organizație studențească¹⁹.

Pe plan profesional, după absolvirea Seminarului Andreian, Isaia Popa a fost numit învățător la Ocna Sibiului, oficiu pe care l-a îndeplinit între 1884

¹³ *Telegraful Român*, XXXIII, nr. 135, 24 decembrie 1885/5 ianuarie 1886, p. 543.

¹⁴ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 4, 13/25 ianuarie 1887, p. 14; *Telegraful Român*, XXXV, nr. 14, 10/22 februarie 1887, p. 55.

¹⁵ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 37, 9/21 aprilie 1887, p. 147.

¹⁶ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 50, 12/24 mai 1887, p. 198.

¹⁷ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 54, 28 mai/9 iunie 1887, p. 214.

¹⁸ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 84, 18/30 august 1887, p. 334.

¹⁹ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 132, 22 decembrie 1887/3 ianuarie 1888, p. 529.

și 1887. În paralel, Isaia Popa a fost și oficianț la cancelaria Consistoriului arhiepiscopal de la Sibiu.

Teologul muzician devine preot. Activitate și pastorație în perioada antebelică

Carierea sa se va îndrepta spre pastorație, însă nu va abandona pasiunea pentru muzică. La 26 aprilie/8 mai 1887, Isaia Popa a fost ales în unanimitate preot paroh al parohiei Ocna de Jos din Ocna Sibiului²⁰.

Pe plan personal, Isaia Popa s-a căsătorit cu Ana Romanul, fiica lui Daniil Romanul din Mezieș (lângă Beiuș), nepoata mitropolitului Miron Romanul și sora soției avocatului sibian Partenie Cosma. Cununia a avut loc la 30 august 1887, cu participarea unui numeros public, inclusiv a Reuniunii germane de muzică din Sibiu, sub conducerea lui Gheorghe Dima²¹. Din presa vremii aflăm că cuplul a avut cinci copii, dintre care noi cunoaștem patru: Octavian (învățător la Alba Iulia), Isaia (student, la momentul 1911), Eugen și Partenie (viitor preot)²². Isaia Popa a fost hirotonit preot în 21 octombrie 1887 de către mitropolitul Miron Romanul pe seama parohiei Ocna de Jos din Ocna Sibiului²³, unde a păstorit până la moarte în anul 1937.

Un moment controversat din activitatea lui Isaia Popa a avut loc la 2/14 noiembrie 1891. La Ocna Sibiului a venit în vizită Tisza István jr., fiul fostului prim-ministru ungar, pentru a citi în fața alegătorilor darea de seamă privind activitatea sa parlamentară (era deputat de Ocna Sibiului). Printre cei care l-au primit la gara din Copșa Mică a fost și Isaia Popa. În ziua următoare, oficialul budapestan a dat un banchet la care a participat și preotul ortodox, fapt pentru care a primit aspre critici în presa epocii²⁴. Din punctul nostru de vedere, criticile erau nemeritate și pur gratuite. Activitatea națională a preotului a fost una deosebit de bogată și profund atașată interesului general al românilor. Gestul său de a-l primi pe Tisza a fost unul protocolar, izvorât din respectul pentru o autoritate.

Printre asociațiile locale cu care Isaia Popa a colaborat s-a numărat și Societatea Progresul a diletanților din Făgăraș. A fost prezent de multe ori la evenimentele acesteia. Astfel, în a treia zi de Paști din anul 1894, Popa s-a aflat la Făgăraș și a interpretat *Pax vobiscum* de Schubert și *Miezul nopții* de Gheorghe Dima, în cadrul unei serate muzicale²⁵. Va reveni în 24 august/5 septembrie 1897, iar în cadrul unui concert, a interpretat aceeași piesă de

²⁰ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 44, 28 aprilie/10 mai 1887, p. 175.

²¹ *Telegraful Român*, XXXV, nr. 75, 23 iulie/4 august 1887, p. 299; *Telegraful Român*, XXXV, nr. 89, 1/13 septembrie 1887, p. 355.

²² *Tribuna* (Arad), XV, nr. 66, 22 martie/4 aprilie 1911, p. 7.

²³ AAS, *Registrul hirotoniilor*, nepaginat, litera P, Popa Isaia, poziția 21.

²⁴ *Tribuna* (Sibiu), VIII, nr. 247, 6/18 noiembrie 1891, p. 986.

²⁵ *Familia*, XXX, nr. 17, 24 aprilie/6 mai 1894, p. 203.

Schubert și *Ciobanul* de Gheorghe Dima, preotul din Ocna Sibiului, fiind frenetic aplaudat²⁶.

La 9 iunie 1894, preotul Isaia Popa s-a numărat printre invitații Reuniunii române de muzică din Sibiu, care a organizat un concert la pavilionul din Grădina Hermann²⁷.

Cu ocazia adunării generale a Astei de la Sebeș desfășurată în 26-27 august 1894, la concertul organizat, Isaia Popa a interpretat mai multe piese²⁸.

Din anul 1894, Isaia Popa va fi membru al Astei. A dobândit acest statut în cadrul adunării generale a Despărțământului Sibiu desfășurată la Ocna Sibiului în 21 octombrie 1894²⁹.

Printre asociațiile românești din Transilvania cu care a colaborat preotul Isaia Popa s-a numărat și Societatea pentru fond de teatru român. În cadrul adunării generale a acesteia din 26-27 octombrie 1895 de la Brașov, preotul a cântat la concertul din prima zi a lucrărilor oratoriul *Paulus* de Mendelssohn-Bartholdy³⁰.

Solicități de a cânta pentru Isaia Popa au venit și din zona Banatului. La 3/15 februarie 1897 tinerimea română din Timișoara organizează o serată muzicală la Hotelul Clironomul Rudolf, unde este invitat să cânte și preotul din Ocna Sibiului. El interpretează din nou oratoriul *Paulus* de Mendelssohn-Bartholdy, iar în cadrul unui terțet (împreună cu Lucia Cosma, soția avocatului Aurel Cosma, fiica lui Partenie Cosma și Vasile Popovici, fost seminarist la Sibiu) compoziția *Creațiunea* de Haydn³¹.

Distinsul cleric și cântăreț a revenit la Sibiu la începutul verii aceluiași an. La 4/16 iunie 1897, Reuniunea română de muzică organizează un concert la Sala Gesellschaftshaus, cu participarea baritonului Dimitrie Popovici de la Opera Regală din Stuttgart. Isaia Popa interpretează rolul domnului Moldovei din balada *Mama lui Ștefan cel Mare*³².

La sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului din anul 1897, Isaia Popa participă la sfințirea bisericii din Drăguș (azi în jud. Brașov) de către mitropolitul Miron Romanul, în mijlocul unui sobor de preoți, din care se remarcă secretarul Elie Cristea (viitorul patriarh)³³.

²⁶ *Telegraful Român*, XLV, nr. 94, 28 august/9 septembrie 1897, p. 379.

²⁷ *Familia*, XXX, nr. 23, 5 iunie/17 iunie 1894, p. 274.

²⁸ *Familia*, XXX, nr. 35, 28 august/19 septembrie 1894, p. 418.

²⁹ *Transilvania*, XXVI, nr. 1, 15 ianuarie 1895, p. 29.

³⁰ *Familia*, XXX, nr. 43, 22 octombrie/3 noiembrie 1895, p. 514.

³¹ *Telegraful Român*, XLV, nr. 15, 8/20 februarie 1897, p. 59.

³² *Telegraful Român*, XLV, nr. 62, 7/19 iunie 1897, p. 246.

³³ *Telegraful Român*, XLV, nr. 99, 11/23 septembrie 1897, p. 398.

Preotul din Ocna Sibiului a fost solicitat să cânte câteva cântece populare la începutul anului 1898, în cadrul unei petreceri organizate de învățătorii români din Orlat³⁴.

Isaia Popa își demonstrează încă o dată calitățile vocale excepționale cu ocazia adunării generale a Astei de la Sibiu, desfășurată în 21-22 septembrie 1901. La concertul organizat în acest context, el a interpretat balada *Călugărul din Pisa* de Lowe și *Nor de vijelie* de Humpel, iar în presa vremii se făceau următoarele afirmații: „renumele lui de cântăreț este cunoscut până în cele mai depărtate colțuri de țară locuite de Români”³⁵.

Un moment deosebit de important pentru ortodoxia din Transilvania a avut loc la 5/18 august 1902, punerea pietrei fundamentale a Catedralei din Sibiu. Cântările de la Sfânta Liturghie au fost interpretate de Dimitrie Cunțan și Isaia Popa³⁶. În nume personal, preotul din Ocna Sibiului donează suma de 120 de coroane pentru catedrală³⁷. Ulterior, el va fi implicat și în evenimentele care au avut loc cu ocazia sfințirii Catedralei Sfânta Treime din 30 aprilie/13 mai 1906. Isaia Popa a participat și a cântat o doină, la cel de-al doilea banchet dat cu ocazia sfințirii, care a avut loc la Sala Hermannsgarten prezidat de arhimandritul Ilarion Pușcariu și asesorul consistorial, Matei Voileanu³⁸. Tot cu ocazia sfințirii catedralei, Reuniunea română de muzică din Sibiu a organizat un concert festiv în 1/14 mai 1906, în cadrul căruia au cântat, printre alții, preotul Isaia Popa și Veturia Triteanu (cea care avea să devină soția poetului Octavian Goga, Veturia Goga)³⁹. Parohul din Ocna Sibiului a donat în nume propriu pentru catedrală suma de 120 de coroane⁴⁰.

Isaia Popa s-a acoperit de glorie în anul 1906, cu ocazia expoziției jubiliare de la București, dedicată aniversării a 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Cu această ocazie s-a organizat un concurs de coruri, iar la conducerea celui din Ocna Sibiu s-a aflat parohul local⁴¹. Preotul transilvănean a fost decorat de monarhul român cu Ordinul *Coroana României*, în grad de cavaler.

Pe lângă activitatea muzicală extrem de prodigioasă, Isaia Popa a fost un fervent luptător pentru drepturile românilor din Transilvania. El s-a numărat printre convocatorii adunării populare din 1 noiembrie 1908 de la Ocna Sibiului, care protestează contra sistemului electoral ungar, total defavorabil românilor, preotul ținând un discurs⁴². În anul 1910, Isaia Popa s-

³⁴ *Tribuna* (Sibiu), XV, nr. 9, 14/26 ianuarie 1898, p. 34.

³⁵ *Telegraful Român*, XLIX, nr. 102, 13/26 septembrie 1901, p. 102.

³⁶ *Telegraful Român*, L, nr. 88, 6/19 august 1902, p. 358.

³⁷ *Telegraful Român*, L, nr. 96, 29 august (11 septembrie) 1902, p. 390.

³⁸ *Telegraful Român*, LIV, nr. 48, 2/15 mai 1906, p. 210.

³⁹ *Telegraful Român*, LIV, nr. 49, 6/19 mai 1906, p. 214.

⁴⁰ *Telegraful Român*, LIV, nr. 142, 30 decembrie 1906/12 ianuarie 1907, p. 598.

⁴¹ Braniste 1980, p. 179.

⁴² *Tribuna* (Arad), XII, nr. 234, 21 octombrie/3 noiembrie 1908, p. 4.

a remarcat printr-o bogată activitate politico-națională. El a fost delegat din partea Cercului Ocna Sibiului la conferința generală electorală din 5 aprilie 1910, de la Sibiu⁴³. În contextul alegerilor din 1910, el l-a sprijinit pe candidatul român, Aurel Cosma (avocat în Timișoara), care vizitează și orașul Ocna Sibiului la 21 mai 1910, fiind însoțit de Iuliu Maniu și Liviu Lemeny. Parohul local a fost cel care a deschis adunarea, iar apoi l-a propus președinte al ei pe dr. Liviu Lemeny⁴⁴.

Foarte sensibil la necazurile aproapelui, la 24 iulie 1910, preotul Isaia Popa s-a numărat printre participanții la un concert filantropic organizat la Ocna Sibiului pentru cei afectați de inundațiile din Banat. El a interpretat piesa *Nor de vijelie* de Wilhelm Humpel⁴⁵. În data de 16/29 septembrie 1912, Isaia Popa a participat la sfințirea bisericii din Rușciori oficiată de asesorul consistorial Lazăr Triteanu, în cadrul evenimentului, preotul din Ocna Sibiului fiind cel care a citit lista cu contributorii la edificarea bisericii⁴⁶.

Din punctul de vedere al activității politico-naționale locale, preotul Isaia Popa a fost membru ales al congregației generale a comitatului Alba de Jos. Sursele noastre îl atestă în această calitate în anul 1907, făcându-se precizarea că a fost reales să reprezinte Cercul Ocna Sibiului⁴⁷. În 21-22 octombrie 1908 participă la adunarea generală a acestui for de la Aiud, fiind în compania unor ilustre personalități, precum avocatul Iuliu Maniu, omul de cultură Augustin Bunea și memorandistul Rubin Pațiția⁴⁸.

Preotul Isaia Popa a desfășurat și o bogată activitate financiar-bancară, fapt foarte comun la acea dată printre clerici. El a coordonat filiala din Ocna Sibiului a Băncii Albina din Sibiu, în perioada 1880-1930. Distinsul preot s-a numărat printre fondatorii Băncii Vulturul din Ocna Sibiului, în anul 1907. Astfel, el a fost membru al comitetului fondator și a participat la adunarea generală de constituire din 27 octombrie 1907. Cu această ocazie a fost ales membru în prima direcțiune pentru un mandat de trei ani. Isaia Popa a avut această calitate până în anul decesului (1937)⁴⁹.

⁴³ *Foaia Poporului*, XVIII, nr. 13, 28 martie/10 aprilie 1910. Supliment la nr. 13 al *Foii Poporului*, p. 2.

⁴⁴ *Foaia Poporului*, XVIII, nr. 20, 16/29 mai 1910, p. 2; *Tribuna* (Arad), XIV, nr. 166, 6/19 august 1910, p. 2; Tomole 2001, p. 24.

⁴⁵ *Foaia Poporului*, XVIII, nr. 29, 18/31 iulie 1910, p. 9.

⁴⁶ *Telegraful Român*, LX, nr. 100, 25 septembrie/8 octombrie 1912, p. 414.

⁴⁷ *Tribuna*, XI, nr. 250, 13/26 noiembrie 1907, p. 3.

⁴⁸ *Tribuna*, XII, nr. 230, 16/29 octombrie 1908, p. 3.

⁴⁹ *Revista Economică*, IX, nr. 43, din 27 octombrie 1907, p. 389; *Revista Economică*, IX, nr. 44, din 3 noiembrie 1907, p. 399; *Revista Economică*, XXXIX, nr. 10, din 6 martie 1937, p. 88; *Telegraful Român*, LX, nr. 20, din 21 februarie/5 martie 1912, p. 82.

Isaia Popa în timpul Marelui Război și contribuția sa la Marea Unire

În timpul Primului Război Mondial, Isaia Popa și familia sa au avut de suferit din cauza persecuțiilor pe care le-a îndurat din partea autorităților maghiare. Cunoscut pentru sentimentele sale puternice filoromânești, el a fost ridicat de la domiciliu, împreună cu întreaga familie (soția sa, preoteasa Ana, împreună cu cei cinci copii), și încarcerat la închisoarea militară din Cluj, iar apoi deportat la Zombor în perioada 5 septembrie 1916 - iunie 1917⁵⁰.

Revenit acasă, preotul ortodox s-a implicat în evenimentele pregătitoare ale Marii Uniri. Astfel, la 24 noiembrie 1918, el a condus adunarea electorală a Cercului electoral Ocna Sibiului din comitatul Alba de Jos, în cadrul căreia au fost aleși delegații pentru Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Printre cei desemnați s-a numărat și el, în calitate de delegat ales⁵¹. Isaia Popa a avut marea cinste de a participa la cel mai important moment al istoriei românilor, unirea Transilvaniei cu România⁵².

Activitate și misiune în perioada interbelică

În perioada interbelică, în granițele României Mari, Isaia Popa și-a continuat preocupările sale anterioare, fiind același preot dedicat credincioșilor săi, foarte activ pe plan social. De asemenea, el nu a renunțat la pasiunea sa de o viață pentru muzică. În prima zi a anului 1919, împreună cu reprezentanții comunității parohiale, preotul Isaia Popa s-a aflat în Sibiu pentru vizita generalului Henri Mathias Berthelot⁵³.

Una dintre problemele mari care au dominat agenda publică imediat după Marea Unire a fost chestiunea Banatului, iar în acest sens locuitorii din Ocna Sibiului conduși de preoții lor, Isaia Popa, Patriciu Curea și Alexandru Vidrighinescu au luat parte în 22 iunie 1919, la o adunare națională, militând pentru acordarea întregii provincii României⁵⁴.

Un eveniment important pentru comunitatea ortodoxă din Ocna Sibiului a fost sfințirea lucrărilor de restaurare a bisericii din Ocna de Sus, realizată în 23 mai 1923 de către mitropolitul Nicolae Bălan, alături de asesorii consistoriali Ioan Stroia, George Proca, Trandafir Scorobeț și Dumitru Coltofeanu, cu participarea preoților locali Isaia Popa și Alexandru Vidrighinescu⁵⁵.

⁵⁰ Păcurariu 1986, p. 196; Voicu 1989, p. 166.

⁵¹ Pascu *et alii* 1989, p. 26.

⁵² *Gazeta Oficială*, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, nr. 1, 1/14 decembrie 1918, p. 4; Galea 1996, p. 409; Ursu, Roșu 2019, p. 569; Abrudan 2018, p. 83.

⁵³ *Foaia Poporului*, XXVII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1919, p. 4.

⁵⁴ *Foaia Poporului*, XXVII, nr. 25, 29 iunie 1919, p. 3.

⁵⁵ *Telegraful Român*, LXXI, nr. 42, 23 mai/5 iunie 1923, p. 1.

În 10 și 11 octombrie 1923, Isaia Popa a luat parte la cel de-al patrulea congres al Asociației „Andrei Șaguna” a clerului din Transilvania, desfășurat la Arad, unde și-a etalat din nou calitățile vocale, interpretând privesne în cadrul Sfintei Liturghii din prima zi a lucrărilor⁵⁶.

Alături de ceilalți care au avut de suferit, Isaia Popa nu a putut uita prigoana la care a fost supus de autoritățile maghiare în timpul Marelui Război. În perioada interbelică, aceștia s-au organizat într-o asociație, iar în 14 septembrie 1924, la Sibiu, a avut loc congresul foștilor internați de către administrația maghiară în timpul Primului Război Mondial, președinte fiind Isaia Popa, iar secretar, preotul Alexandru Vidrighinescu⁵⁷.

Opțiunile politice ale lui Isaia Popa s-au modificat între cele două războaie mondiale. Astfel, îl regăsim în anturajul Partidului Național Liberal, cu ocazia alegerilor pentru Camera Agricolă de la Ocna Sibiului din 14 august 1925, context în care el este amintit ca om de încredere al acestei formațiuni⁵⁸. Cu toate acestea nu avem date despre o carieră politică foarte activă a distinsului preot.

Isaia Popa a fost o gazdă bună. La sărbătoarea Învierii Domnului din anul 1926, el a avut oaspeți de seamă la Ocna Sibiului: Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș și prefectul județului Sibiu, Nicolae Comșa. Cu această ocazie, Sfânta Liturghie a fost oficiată de preoții Isaia Popa și Alexandru Vidrighinescu, iar predica a fost rostită de Ioan Lupaș⁵⁹.

În cadrul unei colecte pentru Mănăstirea Brâncoveanu, la începutul anului 1927, Isaia Popa donează suma de 1500 de lei⁶⁰. În același an, el a contribuit la crearea Despărțământului Ocna Sibiului al Astei, în cadrul căruia a depus o neobosită muncă pentru ridicarea culturală a conaționalilor.

Calitățile sale vocale au fost din nou puse în valoare, la 4 iunie 1928, când la Sala Urania din Sibiu a avut loc un concert prilejuit de aniversarea a 50 de ani de existență a Reuniunii române de muzică din Sibiu, iar în programul manifestărilor a fost inclus și Isaia Popa, care a interpretat *Pax Vobiscum* de Franz Schubert și *Cântec haiducesc* de Tiberiu Brediceanu⁶¹.

Preotul din Ocna Sibiului a păstrat legătura cu colegii săi de seminar, cu care s-a întâlnit periodic. La 2 iulie 1929, Isaia Popa a participat cu aceștia și cu foștii profesori, care mai erau în viață, la întâlnirea de 45 de ani de la absolvirea Seminarului Andreian (promoția 1884). Întâlnirea a avut loc la Sibiu, iar la catedrală, preotul din Ocna Sibiului a oficiat un parastas pentru

⁵⁶ *Telegraful Român*, LXXI, nr. 85, 17/30 octombrie 1923, p. 1.

⁵⁷ *Universul*, XLII, nr. 217, 24 septembrie 1924, p. 4.

⁵⁸ *Foaia Poporului*, XXXIII, nr. 35, 30 august 1925, p. 2.

⁵⁹ *Cuvântul Poporului*, VIII, nr. 17, 22 aprilie 1926, p. 3.

⁶⁰ *Telegraful Român*, LXXV, nr. 5-6, 18 ianuarie 1927, p. 2.

⁶¹ *Foaia Poporului*, XXXVI, nr. 24, 10 iunie 1928, p. 2.

odihna sufletului arhierilor, profesorilor și colegilor trecuți la Domnul, alături de clericii Ioan Manta din Gura Râului și Ilarie Reit din Poarta⁶².

La începutul verii anului 1930, Isaia Popa îl primește la Ocna Sibiului pe Toma Loghin din Sibiu, care a venit să constituie filiala locală a organizației Oastea Domnului⁶³.

Distinsul cleric a participat la 26 octombrie 1930 la sfințirea bisericii din Mândra, oficiată de mitropolitul Nicolae Bălan, înconjurat de un sobor de preoți din care îl mai remarcăm pe Emilian Cioran de la Rășinari⁶⁴.

La 9 mai 1935, preotul Isaia Popa suferă o grea pierdere, soția sa, Ana, trecând la Domnul⁶⁵.

Printre ultimele evenimente publice la care a participat preotul Isaia Popa a fost deschiderea festivă a stațiunii balneare Ocna Sibiului, ce a avut loc în 30 mai 1937. În cadrul evenimentului, alături de preoții Teofil Roșca și Partenie Popa (fiul său), Isaia Popa a oficiat o sfeștanie⁶⁶.

Preotul Isaia Popa a trecut la Domnul în ziua de 26 noiembrie 1937, slujba înmormântării fiind oficiată de Trandafir Scorobeș, consilier arhiepiscopesc, reprezentantul mitropolitului Nicolae Bălan⁶⁷.

Considerații finale

Isaia Popa a fost o personalitate inedită în peisajul clerical din Transilvania. El a îmbinat activitatea muzicală cu cea pastorală. De asemenea, precum foarte mulți dintre preoții români transilvăneni, el s-a înscris în rândurile mișcării naționale. Întreaga sa activitate pastorală este legată de Ocna Sibiului. Încununarea activității plurivalente a lui Isaia Popa a avut loc la 1 decembrie 1918, când a participat la momentul unirii Transilvaniei cu România. Imaginea preotului Isaia Popa nu a rămas una trecătoare în rândul celor care l-au cunoscut. Despre el își amintea marele istoric Nicolae Iorga, care l-a cunoscut cu ocazia unei vizite în Transilvania: „părintele Isaia Popa, mare cântăreț în vremurile sale, înzestrat cu unul din cele mai minunate glasuri”⁶⁸. În necrologul publicat în *Revista Economică*, nr. 50 din 11 decembrie 1937, se spunea: „A fost cunoscut în întreg Ardealul ca vestit cântăreț”, precum și faptul că „a contribuit mult la ridicarea materială a poporului”⁶⁹.

⁶² *Telegraful Român*, LXXVII, nr. 50-51, 13 iulie 1929, p. 2.

⁶³ *Oastea Domnului*, I, nr. 26, 29 iunie 1930, p. 3.

⁶⁴ *Telegraful Român*, LXXVIII, nr. 79, 1 noiembrie 1930, p. 1.

⁶⁵ *Telegraful Român*, LXXXIII, nr. 23, 26 mai 1935, p. 4.

⁶⁶ *Ațiunea*, II, nr. 148, 3 iunie 1937, p. 3.

⁶⁷ *Telegraful Român*, LXXXV, nr. 50, 12 decembrie 1937, p. 4.

⁶⁸ Iorga 1977, p. 106.

⁶⁹ *Revista Economică*, XXXIX, nr. 50, 11 decembrie 1937, p. 334.

Abrevieri bibliografice

- AAS
Abrudan 2018 – Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului.
– Mircea-Gheorghe Abrudan, *Episcopi, protopopi și preoți ortodocși deputați ai Adunării Naționale de la Alba Iulia*, în *Tabor*, XII, 12, 2018, p. 75-90.
- Braniște 1980 – Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Timișoara, 1980.
- Galea 1996 – Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș, 1996.
- Iorga 1977 – Nicolae Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, vol. 1, București, 1977.
- Pascu et alii 1989 – Ștefan Pascu, Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac (coord.), *1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, vol. VIII, București, 1989.
- Păcurariu 1986 – Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica Românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986.
- Roșca 1911 – Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic „Andreian” al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, 1911.
- Scutea 1990 – Nicolae Scutea, *Isaia Poșa - studentul teolog și preotul din Ocna Sibiului*, în *Îndrumător bisericesc*, 138, 1990 p. 130-132.
- Tomole 2001 – Ioan Tomole, *Românii din Transilvania în luptele național-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Baia Mare, 2001.
- Ursu, Roșu 2019 – Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019.
- Voicu 1989 – Constantin Voicu, *Biserica strămoșească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală și națională a poporului român*, Sibiu, 1989.
- Voileanu 1905 – Matei Voileanu, *25 de ani din viața „Reuniunii române de muzică din Sibiu”*, Sibiu, 1905.

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

AA	– American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
AAMT	– Advances in Archaeological Method and Theory. Elsevier, Amsterdam.
AAntrop.	– American Anthropologist. American Anthropology Association. Arlington.
ACSS	– Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. Leiden.
ActaMN	– Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
AEE	– American Economic Review. American Economic Association. Pittsburgh.
AHC	– Art History & Criticism / Meno Istoriija ir kritika. Vytautas Magnus University. Kaunas (Lithuania).
AIIAI/AIIX	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași). Iași.
AIM	– Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii. Chișinău.
AJP	– American Journal of Philology. University of Pennsylvania. Philadelphia.
AM	– Ancient Mesoamerica. Cambridge University Press. Cambridge.
AMJ	– The Academy of Management Journal. Academy of Management. New York.
AHR	– The American Historical Review. The American Historical Association. Washington DC.
AIIN	– Anuarul Institutului de Istorie Națională. Universitatea din Cluj.
Am. Anthropol.	– American Anthropologist. Wiley. Hoboken (New Jersey).
Angustia	– Angustia. Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Antiquity	– Cambridge University Press. Cambridge (UK).
AÖG	– Archiv für österreichische Geschichte. Viena.
Apulum	– Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
ARES	– Annual Review of Ecology and Systematics. Palo Alto.
Arhitectura	– Arhitectura. Uniunea Arhitecților din România. București.
ArhMed	– Arheologia medievală. Muzeul Banatului Montan. Reșița.
ArhMold	– Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie. Iași.

Lista abrevierilor de periodice

- Arkheologicheskie vesti** – Arkheologicheskie vesti. Institut istorii material’noj kul’tury Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
- Arkheologiya** – Arkheologiya. Natsional’na akademiya nauk Ukraini. Institut Arkheologii. Kiev.
- ASGE** – Arkheologicheskiy sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha. Ermitazh. Sankt-Petersburg.
- ASUAIC** – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”. Istorie.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu
- BASP** – Basic and Applied Social Psychology. Taylor & Francis.
- BHAUT** – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Universitatea de Vest. Timișoara.
- BP** – Biology & Philosophy. Springer. Zurich.
- București** – București – Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul Municipiului București.
- Byzantion** – Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Peeters Publishers.
- CA** – Current Anthropology. University of Chicago. Chicago.
- Carpica** – Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
- CHR** – Comparative Humanities Review. Bucknell University.
- CICSA** – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, buletin trimestrial al Universității din București, Facultatea de Istorie. București.
- Civilization** – Publishers Enterprises Group. Hamrun (Malta).
- CMC** – Consumption Markets & Culture. Taylor & Francis.
- Corviniana** – Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Muzeul Castelului Corvineștilor. Hunedoara.
- CMAS** – Conservation and Management of Archaeological Sites. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. București.
- DH** – Diplomatic History. Society for Historians of American Foreign Relations (SHAFR). Oxford.
- EJST** – European Journal of Social Theory. SAGE Publications.
- Empiria** – Empiria. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid.
- EMúz** – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Cluj), 1, 1874-1948, 1991 și urm.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.

Eurasia Antiqua	– Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. Berlin.
Facilities	– Facilities. Emerald. Bingley (UK).
HA	– Human Affairs. The Slovak Academy of Sciences Bratislava.
Heritage	– Heritage. MDPI AG in Switzerland.
HI	– Habitat International. Elsevier. Amsterdam (The Netherlands).
Historia	– Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. Steiner. Stuttgart.
HS	– Heritage & Society. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
HSD	– Heritage and Sustainable Development. Research and Development Academy. Ilijaš.
IRSPSD	– International Review for Spatial Planning and Sustainable Development. Spatial Planning and Sustainable Development. Kanazawa City, Ishikawa, Japan.
ISPRS	– ISPRS – International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences. International Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
Istros	– Istros. Buletinul Muzeului Brăilei "Carol I". Brăila.
Îndrumător bisericesc	– Îndrumător bisericesc. Mitropolia Ardealului. Sibiu.
JAA	– Journal of Anthropological Archaeology. Elsevier. Amsterdam.
JAC	– Journal of Architectural Conservation. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
JAHA	– Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Universitatea Tehnică. Cluj-Napoca.
JAMT	– Journal of Archaeological Method and Theory. New York.
JAR	– Journal of Archaeological Research. Springer. Zurich.
JCWS	– Journal of Cold War Studies. Harvard Project on Cold War Studies. Cambridge.
JEE	– Journal of Evolutionary Economics. Springer. Zurich.
JP	– The Journal of Philosophy. Elsevier. Amsterdam.
KSIA	– Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii AN SSSR. Moskva.
LAA	– Latin American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
Materials	– Materials. MDPI AG in Switzerland.
MH	– Melita Historica. Malta Historical Society. Floriana.
MMJ	– University of Malta Medical School. Msida (Malta).

Lista abrevierilor de periodice

Monumente istorice	– Monumente istorice – Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
MTT	– Magyar Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapesta.
NAV	– Nizhnevolzhskij arkheologicheskij vestnik. Volgogradskij gosudarstvennyj universitet. Volgograd.
PAV	– Peterburgskij arkheologicheskij vestnik. Sankt Peterburg.
Plural	– Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. Chișinău.
PNAS	– Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. Washington DC.
ProCIPA	– Proceedings of CIPA. Comité International de la Photogrammétrie Architecturale.
ProSPIE	– Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering. International Society for Optics and Photonics. Washington DC.
PS	– Philosophy of Science. Cambridge University Press, Cambridge.
RA	– Rossijskaya Arkheologiya. Institut arkheologii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
RArhiv.	– Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
REA	– Research in Economic Anthropology. Society for Economic Anthropology. Washington DC.
Representations	– University of California Press. Berkeley (California).
RESEE	– Revue des Études Sud-Est Européennes. Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. București.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Riv.M	– Rives méditerranéennes. Presses universitaires de Provence. Aix-en-Provence.
RREI	– Revue Roumaine d'Études Internationales. Academia Română. București.
RRH	– Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
SA	– Sovetskaya Arheologiya. Institut arkheologii Akademii nauk SSSR. Moscova.
SAI	– Svod Arkheologicheskikh Istochnikov. Moscova.
Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.

Science	– Science. American Association for the Advancement of Science. Washington DC.
SJA	– Southwestern Journal of Anthropology. University of Chicago.
SMIM	– Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
StCl	– Studii clasice. Societatea de Studii Clasice. București.
Stratum plus	– Stratum plus. Arkheologiya i kul'turnaya antropologiya. Vysshaya Antropologicheskaya Shkola. Chișinău.
Studia Litterarum	– Studia Litterarum. Institut Mirovoy literatury imeni A. M. Gor'kogo Rossiyskoy Akademii Nauk. Moscova.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Sustainability	– Sustainability. MDPI. Basel (Switzerland).
Századok	– Századok. Magyar Történelmi Társulat. Budapesta.
Tabor	– Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească. Mitropolia Clujului, Albei, Crisanei și Maramuresului. Cluj-Napoca.
TörSze	– Történelmi Szemle. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapesta.
Terra Sebus	– Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica, serie nouă. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
VDI	– Vestnik drevnei istorii. Institut vseobshchej istorii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.